

Tadeusz Kowalewski*

Źródła wiedzy o Katedrze św. Michała Archaniola w Łomży w przededniu 500 rocznicy powstania. Analiza wybranych materiałów

Opowieści o miastach i ich zabytkach, w szczególności tych o charakterze sakralnym, są nieodłącznym elementem naszej kultury i tożsamości. Tworzą one spójną i często emocjonalnie angażującą opowieść o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości danego miejsca. Jednakże, aby były wiarygodne, oparte na faktach, niezbędne jest solidne ich osadzenie w bogatym zasobie źródeł historycznych. Źródła historyczne to fundament, na którym opierają się wszelkie badania historyczne, w tym te dotyczące historii miast i ich zabytków. To właśnie one dostarczają informacji o przeszłości, pozwalają rekonstruować wydarzenia, procesy i zjawiska zachodzące w danym miejscu i czasie. W przypadku badań nad zabytkami sakralnymi są jeszcze cenniejsze, ponieważ pozwalają zrozumieć ich funkcję i rolę, jaką w przeszłości pełniły w życiu społeczności, przemiany, jakim podlegały przez wieki. Źródła historyczne dotyczące zabytków sakralnych są bardzo zróżnicowane i obejmują zarówno źródła pisane (dokumenty archiwalne, literatura historyczna, źródła literackie), jak i materialne (zabytki architektoniczne, rzeźba i malarstwo, przedmioty kultu, archeologia). Wszystkie one

* Dr Tadeusz Kowalewski, Akademia Łomżyńska.

mają kluczową rolę w zdobywaniu wiedzy o tych zabytkach. Umożliwiają rekonstrukcję ich historii, ustalenie tła historycznego, identyfikację twórców i fundatorów, odkrywanie symboliki i znaczeń, kształtowanie tożsamości lokalnej. Bogactwo źródeł historycznych jest podstawą, niezbędnym warunkiem rzetelnych, a więc wiarygodnych opowieści o miastach i ich zabytkach, zwłaszcza tych o charakterze sakralnym. Dzięki analizie źródeł możemy lepiej zrozumieć przeszłość, docenić dziedzictwo kulturowe i rozumieć oraz umacniać poczucie lokalnej tożsamości. Jednakże należy pamiętać, że źródła historyczne są zawsze interpretowane przez badaczy, a nasze rozumienie przeszłości może zmieniać się wraz z rozwojem badań.

W artykule zostaną przedstawione wybrane źródła pisane, głównie dokumenty archiwalne znajdujące się w Łomży, dotyczące Katedry św. Michała Archanioła w Łomży. Dotychczas ukazały się liczne publikacje, m.in.: Danuty Godlewskiej, Czesława Brodzickiego, Lucjana Rzeczniewskiego, Wiktora Witolda Jemielitego¹, a także opracowania w lokalnych czasopismach „Studia Łomżyńskie” i „Ziemia Łomżyńska”. Mimo wagi i przydatności tych publikacji opracowanie bogatej historii etapów przekształceń architektonicznych jest ciągle zadaniem dla badaczy różnych dyscyplin. Możliwie kompleksowa monografia katedry łomżyńskiej wymaga szczegółowego opracowania historycznego dziejów parafii od czasów świątyni pod wezwaniem św. Wawrzyńca z około 1000 r. (pozostało po

¹ Niektóre publikacje D. Godlewskiej, Cz. Brodzickiego, L. Rzeczniewskiego, W. Jemielitego: L. Rzeczniewski, *Dawna i teraźniejsza Łomża*, Skład główny w Księgarni Celsa Lewickiego w Gmachu Teatralnym, Warszawa 1861; D. Godlewska, *Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej (XI w. – 1795 r.)*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łomżyńskiej, Łomża 2007; W. Jemielity, *Dzieje Łomży Tysiącletnie. Zarys historii Miasta*, Wydawca: Witold Jemielity, Łomża 2005; Cz. Brodzicki, *Bywało w Łomżyńskim*, Łomża 1986.

niej tylko oznaczone znakami turystycznymi miejsce w Starej Łomży, z postawionym w ubiegłym stuleciu pamiątkowym krzyżem), poprzez kościół parafialny pod wezwaniem Panny Maryi i Rozesłańców (obecnie na tym miejscu znajduje się kościół OO. Kapucynów) z XV w. aż do wieku XVI – budowy Kościoła Farnego pod wezwaniem św. Michała². Monografia powinna uwzględniać wystrój kościoła i jego wyposażenie, organy, ołtarze, obrazy, naczynia liturgiczne, nagrobki, płyty pamiątkowe oraz cmentarz przykościelny i parafialny itp. Jest to wyzwanie dla interdyscyplinarnego zespołu badawczego. Przedstawiona w tym artykule analiza wybranych źródeł pisanych i drukowanych wiedzy o Katedrze św. Michała Archaniola w Łomży to w przededniu 500 rocznicy jej powstania skromny wkład w szersze opracowanie.

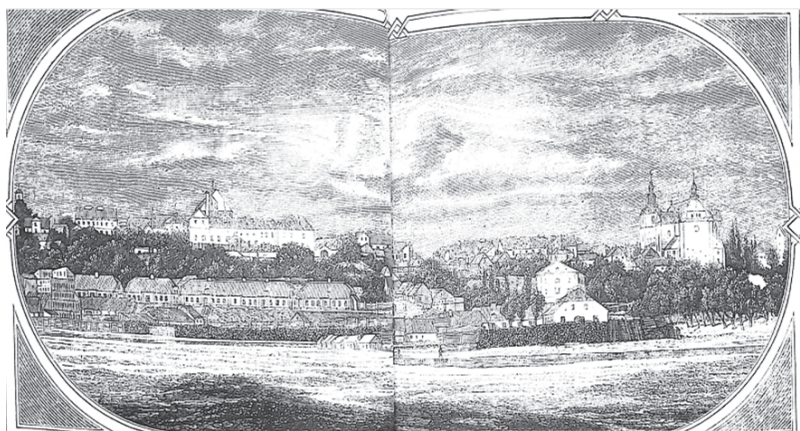
1. Historia powstania Katedry Łomżyńskiej

Łomża jest jednym z najstarszych miast północno-wschodniej Polski. Jej rozwój przebiegał wieloetapowo, od średniowiecznego grodu po współczesne miasto pełniące funkcje administracyjne i kulturowe w regionie. W latach 1399–1425 diecezją plocką zarządzał biskup Jakub z Kurdwanowa. Ówczesne granice diecezji obejmowały m.in. rozległe obszary Mazowsza, w tym ziemię łomżyńską, a sama Łomża podlegała jurysdykcji Kościoła plockiego³. Biskup Jakub z Kurdwanowa w dniu 3 lutego 1410 r. wystawił dokument erekcyjny parafii, do której

² Kościół pw. Panny Maryi i Rozesłańców był wotum wdzięczności za zwycięstwo pod Grunwaldem w 1410 r., ufundowany przez Janusza Księcia Mazowieckiego, L. Rzeczniewski, *Dawna i teraźniejsza Łomża*, s. 36.

³ Łomża przestała wchodzić w skład diecezji plockiej dopiero w 1798 r., gdy powstała diecezja wigierska (późniejsza sejneńska), a następnie w 1925 r., kiedy erygowano diecezję łomżyńską (W. Jemielity, *Dzieje Łomży Tysiąclecie*, <https://historialomzy.pl/dzieje-lomzy-tysiacletnie/> /dostęp: 20.12.2024/).

przyłączono Łomżę oraz wsie: Siemień, Podgórze, Giełczyn, Konarzyce, Łomżycę, Starą Łomżę oraz puste siedliska Kupiski i Jednaczewo. Wymienione w dokumencie osady (poza Kupiskami i Jednaczewem) były wówczas własnością książęcą. Stanowiły one odtąd sieć osadniczą wokół Łomży.



Il. 1. L. Rzeczniewski, *Dawna i teraźniejsza Łomża*, Skład główny w Księgarni Celsa Lewickiego w Gmachu Teatralnym, Warszawa 1861, s. XX–XXI (Ryciny)

Kościół katedralny w Łomży (dawniej parafialny pw. św. Michała) jest trzecią świątynią pełniącą wcześniej funkcję kościoła parafialnego w Łomży, jego początki sięgają XVI w. Jednakże prezbiterium (niższe i pozbawione dzisiejszych nadbudówek) pełniło już wcześniej rolę kaplicy książęcej, ufundowanej przypuszczalnie przez księcia Janusza Mazowieckiego. Około 1520 r. (być może już w 1511) ostatni książęta mazowieccy, Anna oraz jej synowie, Stanisław i Janusz III, zdecydowali się rozbudować istniejącą kaplicę do formy nowego kościoła bazylikowego. Prace budowlane, nadzorowane przez ówczesnego

plebana łomżyńskiego ks. Jana Wojsławskiego, trwały kilka lat i zostały ukończone około 1525 r.⁴



Il. 2. Płyta nagrobna Jana Wojsławskiego, proboszcza łomżyńskiego w Katedrze Łomżyńskiej, fot. autor

⁴ Jan Wojsławski, proboszcz łomżyński w 1525 r.; konsekracji dokonał biskup płocki Andrzej Noskowski. Katedrę w ciągu ponad czterech wieków poddawano wielu renowacjom i przebudowom. Do 1519 r. kościół budowano jako bazylikowy. Dotąd było 42 proboszczów, co potwierdza współczesna płyta pamiątkowa wmurowana w prezbiterium łomżyńskiej Katedry.

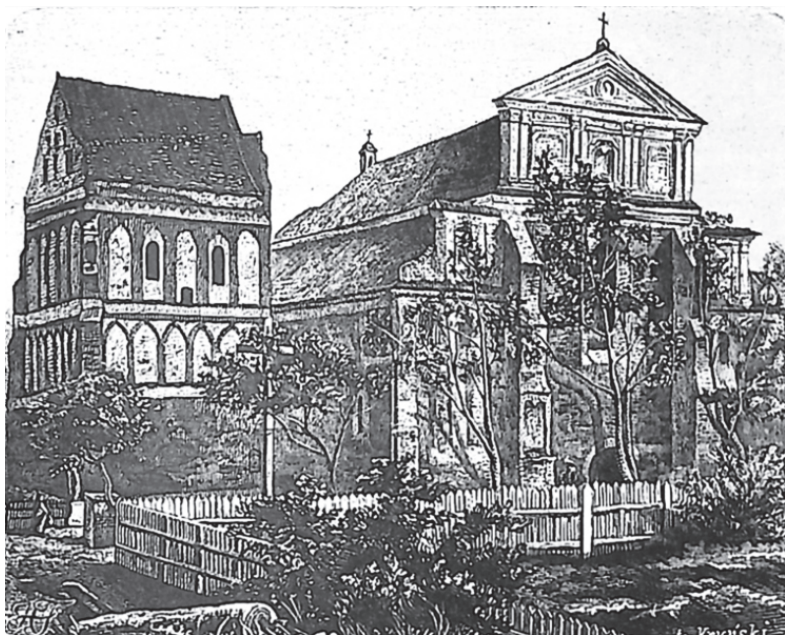
Potwierdzenie wykonywania funkcji proboszcza parafii łomżyńskiej zawiera niżej zamieszczony skan dokumentu z archiwum diecezjalnego w Płocku.

Ks. Jan Wójcławski, kanonik kolegiaty warszawskiej i pisarz remsi łomżyńskiej, został proboszczem łomżyńskim dn. 20 maja 1549 r. Acta Consist. Poltorien. vol. 2, f. 450. Pod koniec życia był też kanonikiem katedrałnym płockim. Umart pod koniec 1549 r., jako parochus łomżyński i wiski. Plebanem w Łomżyi został dnia 5 stycznia 1550 r. ks. Jan Makowiecki, sekretarz J. Kr. M., pleban bolkowski, a plebanem w Wiźnie dnia 7 lutego 1550 r. ks. Adam Pilchowski kan. warszawski. Acta Consistorii Poltorien. vol. 3, f. 259^v i 275. Jak widać z Metryki Koronnej (Wienbowski, *Matri-
cularum Regni Pol. summaria*, t. IV), ks. Jan Wójcławski był bardzo ruchliwym i rabiegl-
wym gospodarzem.
Kanonikiem płockim fundi Radziwiłł został
19 października 1540 r. Acta Cons. v. 22, f. 787

II. 3. Dokument: Z generalnej wizytacji archidiakonatu pułtuskiego w 1618 r., Archiwum Diecezji Łomżyńskiej, skan autor

Konsekracji nowego kościoła, pod wezwaniem św. Michała i św. Jana Chrzciciela, dokonał prawdopodobnie biskup płocki Andrzej Noskowski w 1526 r., na cześć św. Michała Archaniola i św. Jana Chrzciciela. W wiekach XVI i XVII kościół kilkakrotnie ucierpiał wskutek wojen oraz pożarów, a prace remontowe i przebudowy (m.in. zmiana wysokości dachów i wzniesienie

barokowego szczytu fasady) prowadzili fundatorzy, tacy jak Antoni Szczuka pod koniec XVII w.⁵ Historia katedry św. Michała w Łomży jest ściśle związana z rozwojem urbanistycznym miasta. Wprawdzie prawa miejskie Łomża otrzymała dopiero w 1418 r., jednakże wcześniejsze wzmianki o istniejących tu obiektach sakralnych świadczą o znaczeniu religijnym tego ośrodka⁶.



Il. 4. Kościół farny w Łomży, źródło: L. Rzeczniewski, *Dawna i teraźniejsza Łomża*, Skład główny w Księgarni Celsa Lewickiego w Gmachu Teatralnym, Warszawa 1861, s. XV (ryciny)

⁵ A. Chętnik, *Kościół katedralny w Łomży*, „Roczniki Humanistyczne. Prace z historii sztuki” 1958, t. VI, z. 4, s. 73–84.

⁶ W. Jemielity, *Dzieje Łomży Tysiącletnie*, <https://historialomzy.pl/dzieje-lomzy-tysiacletnie> (dostęp: 20.12.2024).

2. Źródła archiwalne pisane

Zaskakującym jest fakt, że tak ważny zabytek architektury gotyckiej, jakim jest katedra łomżyńska, nie został dotychczas poddany gruntownej analizie naukowej. Dotychczasowe badania były fragmentaryczne i nie uwzględniały pełnego potencjału źródeł archiwalnych.

Anna Chętnik wypełnia lukę badawczą dotyczącą historii kościoła parafialnego w Łomży, wskazując jednocześnie na potrzebę dalszych interdyscyplinarnych badań. Autorka korzysta z bogatych źródeł archiwalnych, w tym dokumentów z Archiwum Parafialnego w Łomży (*Erectio Ecclesiae Parochialis Łomzensis* – odpis aktu fundacyjnego z czasów biskupa Jakuba z Kurdwanowa /zm. 1425/; wypis z aktu erekcyjnego kościoła umieszczonego na tablicy przy wielkim ołtarzu; opis stanu kościoła z 23 maja 1825 r.; inwentarz ks. Gucewicza, prefekta szkół łomżyńskich, z 12 lipca 1827 r.; inwentarz sporządzony 17 marca 1893 r.) oraz dokumentów z Archiwum Diecezjalnego w Płocku (wizytacje kościołów parafialnych w archidiakonacie pułtuskim przez biskupa Alberta Baranowskiego /1588/; wizytacje dekanatu łomżyńskiego z 1609 r.; wizytacje z lat 1680–1819, zawierające m.in. opis kościoła i inwentarza z 1701 r.; wizytacje biskupa Ludwika Załuskiego z lat 1711–1714; wizytacja generalna z 1729 r. przeprowadzona przez ks. Kazimierza Stanisława Lempickiego; *Summarium Jurium et Documentorum* z 1773 r. dotyczące parafii w diecezji płockiej; Listy z archiwum Potockich /1691–1701/, zawierające korespondencję związaną z parafią)⁷. Praca A. Chętnik podkreśla wartość tych źródeł dla

⁷ Archiwum Parafialne w Łomży: 1. *Erectio Ecclesiae parochialis Łomzensis* ex ipso originali fideliter descripta (odpis dokumentu sporządzonego przez biskupa płockiego Jakuba z Kurdwanowa, zmarłego w r. 1425); 2. Wypis z aktu erekcyjnego umieszczonego na tablicy obok wielkiego ołtarza Ecclesiae

zglobiania historii lokalnej i funkcjonowania parafii w szerszym zakresie społecznym i kulturowym⁸. Chętnik w artykule ukazuje zarówno szczegółową dokumentację historyczną, jak i wskazuje na potrzebę dalszych badań, które mogłyby uwzględnić szersze tło społeczne, kulturowe i religijne funkcjonowania parafii w Łomży, bez wymienienia takich źródeł lokalnych Archiwum Diecezjalnego w Łomży, jak akty parafialne, akty ogólne, Teczka – Łomża, katedra, Teczka – katedra łomżyńska, Teczka – Łomża, katedra, bazylika, Akta osobiste księży. Ich przykładem są dokumenty z wizytacji w 1598 i 1609 r., których fragmenty przedstawiają poniższe zdjęcia.

Łomzensis; 3. Opis stanu kościoła z 23 maja 1825; 4. Inwentarz ks. Gucewicza, prefekta szkół łomżyńskich. Działo się w mieście Łomży, dnia 12 lipca 1827 r. 5. Inwentarz... sporządzony 17 marca 1893 r. Archiwum Diecezjalne w Płocku:

1. Visitatio ecclesiarum parochialium insigniarum in Archidiaconatu Pultuiensi consistentium per illustrissimum et Renerendissimum in Christo patrem et Dominum Dominum Albertum Baranowski Dei et Apostoliae Sedis gratia Episcopum Plocensem. Anno Domini MDLXXX octano, 2. Anno 1609 diebus 12–25 Octobris decanatus Łomzensis Visitatio externa et interna, 3. Visitationes z lat 1680–1819, w którym m.in.: Visitatio Ecclesiae Parochialis Łomzensis cum descriptione Innentarii Eisdem Ecclesiae et Domus Praepositurae tum et Omnium lurium Erectionum Priustequiorum... Anno Domini 1701-mo die, 15 Men. 8-bris., 4. Visitationes Epi Ludouici Załuski ab anno 1711 ad an. 1714, 5. Visitatio Generalis Ecclesiae PTaepositalis Łomzensis per Perillustrissimum et Reuerendissimum Dominum Dominum Casimirum Stanislaum de Lempice Lempicki Sacrae Theologie doctorem Canonicum Cathedralem Plocensem Praepositum Calnesem Visitatorem. A. D. 1729, 6. Summarium Jurium et Documentorum Ecclesiis Parochialibus Totius Dioecesis Plocensis seruientium. In archiuo P... Capituli Cathilis Plocensis et Pultuiensis reperibilium Conscripsum Pultauiae. A. D. 1773, 7. Odpisy z Listów różnych osób do Szczuki Podkanclerzego W. Ks. Litewskiego Opata Paradyskiego: listy NN 113 (27 IX 1691 r.), 240 (21 I 1692), 288 (13 V 1692), 294 (2 V 1692), 122 (9 VII 1692), 235 (30 X 1692), 131 (b. d.). 172 (14 VI 1700), 78 (10 XI 1701).

⁸ A. Chętnik, *Kościół katedralny w Łomży*, s. 73–74.

Ogólnie rzecz ujmując, w Archiwum Diecezjalnym w Łomży znajdują się akta parafialne, ogólne oraz dokumenty dotyczące katedry łomżyńskiej i innych obiektów sakralnych, często bez sygnatur.

Istnieją jeszcze inne instytucje archiwalne mające w swych zasobach dokumenty dotyczące parafii farnej (katedralnej) oraz samej katedry. Do nich zaliczyć należy m.in. Archiwum Państwowe w Łomży – gromadzące akta powiatowe i obwodowe związane z Łomżą z XIX w., zdjęcia Katedry z różnych okresów jej funkcjonowania, takie jak wnętrze katedry czy jej dzwonnica z 1889 r.



Il. 6. Wnętrze katedry z 1889 r.,
źródło: Archiwum Podlaskie
w Łomży, Akta 291/90



Il. 7. Dzwonnica katedry z 1889 r.,
źródło: Archiwum Podlaskie
w Łomży, Akta 291/85

Również inne polskie archiwa posiadają w swoich zbiorach cenne źródła dotyczące łomżyńskiej katedry. Archiwum

Diecezjalne w Płocku zawiera w obszernych zbiorach akta episkopalia oraz dokumenty dotyczące kapituły; Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie przechowuje testamenty i inne dokumenty kapitulne, w Archiwum Towarzystwa OO. Jezuitów w Krakowie jest jedno źródło (o sygnaturze 3622), Archiwum Publiczne Potockich zawiera testamenty, akta Grodzkie Łomżyńskie. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku posiada Akta Komisji Województwa Augustowskiego i Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego, a Biblioteka Narodowa w Warszawie dysponuje mikrofilmami akt kościelnych.

Ważnym zasobem wiedzy, w którym warto poszukiwać informacji o katedrze łomżyńskiej, są źródła drukowane, takie jak kroniki i akta kościelne („Acta capituli Plocensis”, „Acta ecclesiae collegiatae Varsoviensis”); prace historyczne („Acta historica res gestas Poloniae illustrantia”); materiały uniwersyteckie (Dzieje Akademii Zamojskiej, wydania „Acta Almae Universitatis Cracoviensis”). Do źródeł drukowanych zaliczyć można opracowania dotyczące duchowieństwa, m.in.: *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, które wydali Bolesław Ulanowski i Stanisław Zacharowski, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 10, Kraków 1916.

Szczegółowy opis Katedry św. Michała Archanioła w Łomży znajduje się w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce. Województwo łomżyńskie. Łomża i okolice*, dziele pod redakcją Marii Kałamajskiej-Saeed, dostępnym w zbiorach konserwatora zabytków w Łomży. Według autorów opracowania katedra jest jednym z najstarszych kościołów w regionie i stanowi przykład tzw. gotyku mazowieckiego. Jest to kościół późnogotycki, trójnawowa pseudobazylika z pięcioprzęsłowym korpusem nawowym i dwuprzęsłowym prezbiterium zamkniętym trójbocznie. W latach 1691–1692 kościół poddano barokizacji według projektu Simone Giuseppe Belottiego, obejmującej m.in. przebudowę szczytów i podniesienie murów prezbiterium.

Nawa główna ma sklepienia gwiaździsto-sięciowe, nawy boczne – kryształowe. W świątyni znajdują się manierystyczne i barokowe nastawy ołtarzowe, chrzcielnica oraz ambona. Są tu liczne nagrobki, takie jak późnogotycka płyta ks. Jana Wojsławskiego z połowy XVI w., renesansowe nagrobki rodziny Modliszewskich z końca XVI w., nagrobek Mikołaja Troszyńskiego z końca XVI w., nagrobek Nikodema Kossakowskiego z 1611 r. Katedra łomżyńska w opisie konserwatorskim jest skarbnicą sztuki sepulkralnej, zawierającą jedyne w województwie nagrobki renesansowe. Dzięki zachowaniu oryginalnych elementów architektonicznych i wyposażenia stanowi cenny zabytek i przykład gotyku mazowieckiego¹⁰.

3. Znaczenie analizy źródeł historycznych w interpretacji dziejów katedry

Analiza źródeł historycznych stanowi fundament badań nad przeszłością, w tym nad historią obiektów sakralnych, takich jak katedry. W przypadku katedry łomżyńskiej szczegółowa analiza dostępnych dokumentów, odsłaniając zarówno aspekty *stricte* budowlane, jak i tło historyczno-społeczne, pozwala na próbę możliwie dokładnego odtworzenia jej dziejów.

Jeden z kluczowych aspektów, który umożliwia analiza źródeł, to precyzyjne datowanie poszczególnych etapów budowy i rozbudowy katedry. Dzięki badaniom dokumentów, takich jak akta wizytacji kanonicznych, możliwe jest ustalenie dokładnych dat rozpoczęcia i zakończenia poszczególnych prac budowlanych oraz etapów rozwoju i restrukturyzacji struktur administracyjnych diecezji, a tym samym statusu katedry

¹⁰ *Katalog zabytków sztuki. Województwo łomżyńskie*, M. Kałamajska-Saeed (red.), Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki, Warszawa 1982.

łomżyńskiej, która dawniej pełniła rolę kościoła parafialnego, a od przeszło stu lat jest katedrą. Te informacje są niezwykle cenne dla historyków sztuki, chcących umiejscowić katedrę w panoramie rozwoju architektury sakralnej, oraz dla socjologów odtwarzających życie religijne i społeczne w ciągu 500-letniej historii katedry łomżyńskiej. Innym istotnym aspektem jest identyfikacja fundatorów i twórców. Dokumenty często zawierają nazwiska architektów, rzeźbiarzy czy malarzy związanych z budową i wyposażeniem katedry, hierarchów Kościoła. Dzięki temu możliwe jest śledzenie przebiegu karier tych osób oraz ustalenie ich wkładu w rozwój sztuki sakralnej w regionie i w rozwój duszpasterstwa. Ponadto analiza podpisów i pieczęci na dokumentach pozwala na identyfikację osób piastujących wysokie stanowiska kościelne i świeckie, które miały wpływ na losy katedry. Analiza źródeł historycznych umożliwia również ustalanie zmian stylistycznych w wystroju wnętrza katedry. Porównując opisy z wizytacji kościelnych z zachowanym obecnie wyposażeniem, badacze mogą śledzić, jak przez wieki ewoluował styl wystroju. Dzięki temu możliwe jest ustalenie, które elementy wyposażenia są oryginalne, a które zostały dodane lub wymienione w późniejszych okresach. Co więcej, historia katedry nie jest oderwana od dziejów miasta, w którym się znajduje. Dokumenty, w których pojawia się katedra, często zawierają informacje o statusie ekonomicznym miasta, konfliktach oraz współpracy pomiędzy władzami świeckimi i kościelnymi. Takie dane umożliwiają poszerzanie wiedzy i tworzenie z jej wykorzystaniem dokładniejszych opracowań, to zaś pozwala na lepsze zrozumienie, w jaki sposób katedra wpływała na życie społeczne i polityczne miasta¹¹.

¹¹ Z okazji 600-lecia nadania praw miejskich powstała monografia *Łomża. Na przestrzeni dziejów*, K. Sychowicz (red.), Urząd Miejski w Łomży, Łomża 2018, s. 437. Monografia na s. 63–72 zawiera opis katedry łomżyńskiej.

W świetle powyższych informacji widać, iż analiza źródeł historycznych stanowi nieocenione narzędzie w badaniach nad historią katedry. W odniesieniu do katedry łomżyńskiej szczegółowa analiza dostępnych dokumentów mogłaby pozwolić na w miarę precyzyjne odtworzenie jej dziejów, z ukazaniem zarówno kwestii budowlanych, jak i historyczno-społecznych uwarunkowań. A to może przyczynić się do lepszego zrozumienia roli katedry w życiu miasta oraz jej miejsca w historii sztuki. Rodzi się więc potrzeba interdyscyplinarnych dalszych badań, w tym w zakresie ikonografii; może ona dostarczyć cennych informacji o życiu religijnym i obyczajach mieszkańców miasta w różnych okresach historycznych. Wyjątkowo cennym i jako taki najwnikliwszym elementem tych badań powinien być krzyż święty z datą na poprzecznej belce „1526”, znajdujący się na zwieńczeniu łuku tęczowego nad prezbiterium – to jeden z najstarszych elementów wyposażenia świątyni¹².

Przy wskazanych wszechstronnych, całościowych badaniach źródeł omawianego obiektu nie można pominąć ołtarza Matki Bożej Pięknjej Miłości z XVII w. W roku 1991 został on ukoronowany przez Ojca Świętego Jana Pawła II, podczas Jego wizyty w Łomży¹³. Był to wyjątkowy moment w historii Katedry i miasta, a koronacja obrazu Matki Bożej Pięknnej Miłości

¹² Katedra łomżyńska, późnogotycka świątynia, skrywa wiele cennych zabytków. Jednym z nich jest krzyż święty z 1526 r., znajdujący się na zwieńczeniu łuku tęczowego nad prezbiterium. Choć data na krzyżu wskazuje na XVI w., badania historyków sztuki sugerują, iż rzeźba mogła powstać nieco później. Niemniej jednak krzyż ten stanowi jeden z najstarszych zachowanych elementów wyposażenia katedry i jest świadectwem bogatej historii miejsca.

¹³ Ołtarz Matki Bożej Pięknnej Miłości, znajdujący się w katedrze św. Michała Archaniola w Łomży, jest jednym z najważniejszych zabytków sakralnych w regionie. Powstał w wieku XVII i od początku cieszył się kultem wiernych. Ołtarz zaprojektowany w stylu barokowym, jego centralnym elementem jest obraz przedstawiający Matkę Bożą z Dzieciątkiem, znany jako Matka Boża

przez Papieża Polaka podczas Jego apostolskich odwiedzin Łomży 4 czerwca 1991 r. była aktem symbolicznym, uznaniem znaczenia kultu maryjnego w regionie i wyrazem silnej wielowiekowej więzi mieszkańców Łomży z Matką Bożą¹⁴.



Il. 8. Krzyż święty w Katedrze Łomżyńskiej
z adnotacją „1526”, fot. autor

Pięknej Miłości. Obraz jest przykładem mistrzowskiego warsztatu malarzkiego tamtych czasów.

¹⁴ Korony użyte podczas uroczystości zostały poświęcone przez Jana Pawła II, co dodatkowo podniosło rangę wydarzenia. Ceremonia odbyła się na Błoniach Łomżyńskich w obecności tysięcy wiernych z Polski i Litwy.



Il. 9. Kaplica Matki Bożej Pięknęj Miłości w Katedrze Łomżyńskiej.
Źródło: <http://www.katedra.4lomza.pl/fotogaleria.php?id=40>
(dostęp: 20.12.2024)

Pogłębiona analiza źródeł pisanych i materialnych – powtórzymy, po z konieczności skrótowym zreferowaniu zagadnienia – powinna stać się wyzwaniem dla historyków, archeologów, socjologów w przededniu zbliżającego się jubileuszu 500-lecia powstania Katedry Łomżyńskiej.

Katedra św. Michała Archaniola w Łomży to jeden z najważniejszych obiektów dziedzictwa sakralnego w północno-wschodniej Polsce. Jej monumentalna architektura, jej bogata historia czynią ją wyjątkowym świadectwem (poza funkcją obiektu sakralnego) rozwoju sztuki i kultury. Budowa, rozbudowy i modyfikacje architektoniczne katedry w ciągu wieków odzwierciedlają zmieniające się style, techniki budowlane oraz estetyczne preferencje poszczególnych epok. Analiza detali architektonicznych, takich jak fasady, wnętrza, witraże i rzeźby, umożliwia rekonstrukcję procesu twórczego i zrozumienie wpływów kulturowych kształtujących to miejsce kultu. Bogactwo źródeł historycznych związanych z katedrą, w tym dokumentów archiwalnych oraz artefaktów, daje solidną podstawę do badań naukowych. Archiwa kościelne, państwowe, miejskie i regionalne, a także Muzeum Diecezjalne w Łomży przechowują liczne akta, listy fundacyjne, plany architektoniczne i kroniki. Materiały umożliwiają tworzenie wiernych i szczegółowych opracowań o dziejach katedry. Przykładem wykorzystania źródeł jest analiza ksiąg parafialnych, akt wizytacji biskupich czy dokumentów fundacyjnych, pomagających odtworzyć rolę katedry jako centrum religijnego i społecznego. Badania nad katedrą wymagają interdyscyplinarnego podejścia, łączącego metody właściwe historii, archeologii, architektury i socjologii. Postęp technologiczny, w tym cyfryzacja archiwów i narzędzia analityczne, pozwala odkrywać wcześniej nieznane informacje, które wzbogacają wiedzę o katedrze. Proces interpretacji nie ogranicza się do prostego odtwarzania faktów, lecz obejmuje także identyfikację wzorców kulturowych i społecznych, które kształtowały rozwój tego miejsca. Katedra św. Michała Archaniola – ów „piękny pomnik starożytności” – jest nade wszystko miejscem kultu, a zarazem bezcennym znakiem tożsamości lokalnej. Już w roku 1861 Leon Rzeczniewski, nauczyciel historii w Łomży, pisał:

Starożytnej Łomży ani śladów nie zostało: miasto terazniejsze, wyjąwszy 3 kościoły, i to niezbyt dawne, wznosi się na zawaliskach dawnej Łomży. Jedyne tylko zabytek, starożytny kościół farny, świadek kilkuwiekowych dziejów kraju, świetnego stanu Łomży, upadku jej i rozpoczynającego się na nowo odradzania miasta, nie powinien być obojętnym dla mieszkańców miasta i jego okolic, bo nie wiele lat potrzeba, ażeby niepowrotnie zaginął jedyny w Łomży piękny pomnik starożytności.

Jako centralny punkt życia religijnego, społecznego i kulturalnego, katedra inspiruje do refleksji nad tradycją, kulturą i tożsamością. Współczesne badania nad katedrą pełnią kluczową rolę w wydobywaniu i podkreślaniu jej wartości dziedzictwa kulturowego, edukacji historycznej i promocji regionu. Ochrona katedry wymaga zintegrowanego podejścia, obejmującego zarówno konserwację fizyczną budynku, jak i zabezpieczanie oraz udostępnianie zasobów archiwalnych. Współpraca naukowców, konserwatorów, władz lokalnych i społeczności jest niezbędna, by został zachowany jej unikatowy charakter oraz by dziedzictwo mogło być przekazane kolejnym pokoleniom.

Katedra św. Michała Archaniola w Łomży zasługuje na systematyczne badania naukowe, które pogłębią wiedzę o jej historii, a ponadto uwypuklą znaczenie budowli sztuki sakralnej jako nośnika dziedzictwa kulturowego w regionie i w Polsce. Jest to bardzo ważne, a i pilne wyzwanie wobec zbliżających się obchodów 500-lecia powstania Katedry Łomżyńskiej.